

Rockenbauer Zoltán

SZITTYA EMIL ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET

(ALKALMI BEVEZETŐ)

Szittyá Emilre közel másfél évtizede Passuth Krisztina hívta fel a figyelmemet még a „magyar Vadak” kutatásának idején. Ekkoriban jelent meg nagyobb lélegzetű tanulmánya Brummer József és Henri Rousseau kapcsolatáról, amelyben – ha csak röviden is – de kitért a *Vámosnak* több írásművet is szentelő Szittyára.¹ Komolyabban azonban csak az utóbbi néhány évben, a XX. század eleji magyar modernizmus kapcsán kezdtem foglalkozni Szittyá Emillel,² és Passuth Krisztina nemrégiben elküldte nekem tanítványának, Gucsa Magdolnának Szittyáról írt (és 2016-ban megvédett) diplomamunkáját,³ mint a téma legfrissebb feldolgozását. Részben az ő révükön kaptam további, hathatós segítséget a Szittyára vonatkozó, döntően kéziratban lévő anyag kutatásához a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Kassák Múzeum munkatársaitól, elsősorban Szeredi Merse Páltól, valamint Kiss Ferentől (Bodri Ferenc írásos hagyatékának jelenlegi tulajdonosától); mindannyiuknak ezúton mondok köszönetet.

Dacára annak, hogy Szittyá Emil igen fontos alakja a magyar és nemzetközi avantgárd történetének, tevékenysége még a szakmai nyilvánosság számára is alig ismert; rejtélyes alakja körül a homály pedig bő fél évszázaddal a halála után is csak lassan oszlik. Jóllehet ő maga rengeteget publikált, ám könyveinek többsége nehezen hozzáférhető, kis példányszámú kiadványként látott napvilágot, esszéi, kiállításbeszámolói pedig igen nagy szórásban jelentek meg a korabeli magyar, német és francia nyelvű sajtóban. Életművéről két alapos monografikus feldolgozás is született ugyan a nyolcvanas években, ám egyiket sem adták ki. Szerencsére a Weinek házaspár két-kötetes német nyelvű doktori disszertációjának egy példánya az OSZK-ban elérhető,⁴ és Bodri Ferenc ugyancsak gépiratban maradt könyve, melyet eredetileg a Corvina Kiadó jelentetett volna meg 1989-ben, a Bodri-hagyaték részeként a Petőfi

¹ Passuth Krisztina: A festő és modellje. Henri Rousseau: Joseph Brummer portréja (1909). Kép és recepció. *Művészettörténeti Értesítő*, 51, 2002, 3/4. 239.

² Rockenbauer Zoltán: *Apacs művészet. Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók. (1900–1919)*. Budapest, 2014. 251–262., 355.

³ Gucsa Magdolna: *Szittyá Emil – közelítési kísérletek egy fragmentált életműhöz. Diplomamunka. Gépirat.* ELTE BTK Művészettörténeti Intézet. Budapest, 2016.

⁴ Christian Weinek: *Emil Szittyá: Leben und Werk im deutschen Sprachraum 1886–1927*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der geisteswissenschaftlichen Fakultät de Universität Salzburg. Gépirat. Salzburg, 1987. [továbbiakban: C. Weinek 1987a.]; Elisabeth Weinek: *Emil Szittyá: Zeitgenosse, Dichter und Maler. Pariser Jahre 1927–1964*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der geisteswissenschaftlichen Fakultät de Universität Salzburg. Gépirat. Salzburg, 1987.

Irodalmi Múzeumba került, és engedéllyel kutatható.⁵ (Mind Christian Weinektől, mind Bodri Ferentől létezik kisebb volumenű, publikált irodalom is).⁶

Guca Magdolna egy most megjelenő tanulmányában azt írja: „Ha a Szittyá Emil munkásságával foglalkozó kutatókat motivációikról kérdeznénk, a válaszok két kulcsszó körül szóródnának, attól függően, hogy magyar vagy külföldi szakembertől származnak: előbbiek Kassák felől érkeznek Szittyához, utóbbiak pedig a zürichi dada forrásait tanulmányozva jutnak el a Schenk Adolf néven Budapesten született íróhoz, szerkesztőhöz, festőhöz, csavargóhoz (...).”⁷

Kassáknak a fiatal Szittyára vonatkozó bőséges, bár egyoldalú beszámolóit – első sorban az *Egy ember élete* című önéletírásának idevonatkozó részleteit⁸ – viszonylag alaposan elemezték a hazai szakirodalomban. Mind Bodri Ferenc, mind Guca Magdolna írásai részletesen kitérnek a Kassák által is megfogalmazott vádra, azaz Szittyá Emil állítólagos kém- és rendőrségi besúgó szerepére (főként az ún. Konstenügyre), amelyet a korabeli sajtó is bőségesen szellőztetett, és amely az író magyarországi ellehetetlenüléséhez vezetett.

Szittyá Emil képzőművészettel kapcsolatos munkássága azonban még kevésbé ismert. Művészetszervezői, kritikai tevékenysége némileg jobban, azonban saját képzőművészeti tevékenysége alig van feldolgozva – és mindez ráadásul csak abban az értelemben, ha a kéziratban lévő tanulmányokat a feldolgozottság bizonyos fokának ismerjük el. Az alábbi esszé nemcsak terjedelmi okokból, de a kutatás jelenlegi állásának megfelelően sem lehet több mint *bevezető*, amely fő vonalaiban próbálja meg összefoglalni Szittyá képzőművészeti szerepét, felvetve néhány megválaszolandó kérdést.

* * *

Schenk Adolf (Avraham) 1886. augusztus 18-án született szegény budapesti zsidó családban, édesapja, Schenk Ignác cipész volt, édesanyja, Spatz Regina otthon nevelte gyermekeit. A rendelkezésre álló adatok szerint Adolf testvérei mind fiatalabbak voltak, Záli 1888-ban, Zsófi (Sheva) 1891-ben, Jozefa (Breindel) 1893-ban, és a fél-évesen elhunyt Béla (Pinchas Eliyahu) 1895-ben született.⁹ Nincs információ arról,

⁵ Bodri Ferenc: *Szittyá Emil (1886-1964): Egy „kivert kutya” domesztikációs „montázs-kísérlete”*. Gépirat. [Esztergom], [1989]. – Ezúton mondok köszönetet Szeredi Merse Pálnak, aki mindkét dokumentum tanulmányozásához hathatós segítséget nyújtott, valamint Kiss Ferencnek a Bodri-hagyaték jelenlegi tulajdonosának, továbbá a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve a Kassák Emlékmúzeum munkatársainak.

⁶ Christian Weinek: Kassák Lajos és Szittyá Emil. *Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerk. Csaplár Ferenc. Budapest, 1987. 27-33. [továbbiakban: C. Weinek 1987b.]; Bodri Ferenc: Kalandorok se kíméljenek! *Literatura*, 7, 1980. 2. 281-306.

⁷ Guca Magdolna: Szittyá Emil – a határszegés mint életmodell. *Helikon*, 63, 2017, 1. Megjelenés előtt.

⁸ Kassák Lajos. *Egy ember élete*. I-II. Budapest, 1983. I.: 342-433.; II.: 236-238.

⁹ A családra vonatkozó adatok a Hungary, Jewish Vital Records Index, 1800-1945-ről származnak <https://familysearch.org/search/collection/1787825>

hogy Szittyta kikeresztelkedett-e, de később rendre tagadta zsidó származását. „Sokan zsidónak tartanak, és ez számomra olykor nagyon kellemetlen” – írta például a *Kuriositäten-Kabinett* bemutatkozó fejezetében.¹⁰ Számos antiszemita felhangú megnyilvánulása is a származástól való menekülésből fakadhatott,¹¹ és a Szittyta név választásában is feltehetően erős asszimilációs vágy tükröződik. Mindeközben csavargásainak költségeit jórészt épp zsidó segélykasszák megcsapolásából fedezte. Ez a korai, már-már agresszív elhatárolódás a gyökerektől vezethetett oda, hogy az utólagos értékelésekben olykor fasiszta hírért keltik, jóllehet az 1932-től szerkesztett *Die Zone* című lapjában harcosan antihitlerista és antináci írásokat közölt és maga is írt ilyeneket.¹² Ami nemzeti identitását illeti, magát internacionalistának és kozmopolitának vallotta („biztosan tudom: a világ leginternationalistább embere vagyok” – írta).¹³ A húszas évek elejétől mindinkább eltávolodott nemcsak a magyarságtudattól, de az anyanyelvétől is, a háború után már kifejezetten tagadta, hogy valaha is tudott volna magyarul.¹⁴ A vallási identitás terén anarchista beállítottságának köszönhetően antiklerikális volt, ugyanakkor bizonyos mértékig jártas volt a zsidó és a katolikus liturgiában is. Egyfajta saját maga által kialakított Krisztus-követő hitet vallott – legalábbis a csavargások és az első világháború idején –, a második világháborút követően azonban már marxistának állította magát egy kéziratos önéletrajzában.¹⁵

Már tizennégy évesen csavargásra és koldulásra adta a fejét,¹⁶ így rendszeres iskolai képzésben bizonyosan nem részesült, döbbenetes azonban, hogy a Kassákkal való kalandozások idején már milyen jól tájékozott és művelt volt kulturális és politikai kérdésekben. Christian Weinek egy kéziratos naplófeljegyzésre hivatkozva állítja, hogy Szittyta 1905-ben találkozott először Adyval és Vészi Józseffel, valamint, hogy „ekkorajárt még a következő írókkal és művészekkel került ismeretségbe: Peterdi Andor, Révész Béla, Boromisza Tibor, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Telcs Ede”.¹⁷ Ezt az állítást Bodri is átveszi.¹⁸ Szittyta citált önéletírása azonban évtizedekkel később született, és a kéziratban szereplő nevek írása igen bizonytalan.¹⁹ A „zolaista” íróként

¹⁰ Szittyta Emil: *Kuriositäten-Kabinett*. Konstanz, 1923. 7.

¹¹ Ld. egyebek mellett: Kassák 1983. i. m. I.: 381–382.; Szittyta Emil: Nádas Sándor a pesti jassz nyelv agitátora. *Horizont*, [1918], 2. 14–16.

¹² Vö.: Bodri 1980. i. m. 282., 289.; Bodri 1989. i. m. 201–205.

¹³ Szittyta 1923. i. m. 7.

¹⁴ Bodri 1980. i. m. 300–301.

¹⁵ Az 1946-os keltezésű önéletrajz magyar fordítását idézi: Bodri 1989. i. m. 220.

¹⁶ Vö.: C. Weinek 1987b. i. m. 27.

¹⁷ Uo., 27–28.

¹⁸ Bodri 1989. i. m. 33–34.

¹⁹ „Da War der naturalistische Schriftsteller Michael Revesz [sic!], der zolaistische Romane schrieb. Unter den socialdemokratischen Schriftstellern verkehrten auch aristokratische Schriftsteller. Der ein hieß Eugen Borounisza. [sic!] Er war Profesor und machte Gedichte. In unserem Kreis verkehrten auch Maler und Bildhauer. – Viele von ihnen waren schon in Paris. Da waren die Bildhauer Strobel und Teles.” Emil Szittyta: *40 Jahre Literatur und Kunst*. Manuskript NL/DLM. Idézi: C. Weinek 1987a. 46.

jellemzett Michael Revesz talán valóban Révész Béla, és a szobrász „Teles” is valószínűleg Telcs Ede, ám „Eugen Boromisza” „tanár, aki verseket írt”, bizonyosan nem Boromisza Tibor neős festőművész, hanem Boromisza Jenő magyar-latin szakos tanár, Juhász Gyula egykori egyetemi társa. Ilyenformán nem igazolható, hogy ekkoriban kapcsolatba került volna a neósokkal.

Szittyá rajongása Ady iránt – akárcsak a magyar Vadaké – minden bizonnyal valamikor 1906, az *Új Versek* megjelenése után kezdődött. Így valószínűtlen Weineknek az az állítása, hogy Szittyá talán Adyt követve ment először Párizsba 1906-ban. Az ekkorra már világcsavargóvá érett fiatalember 1906-ban hosszabban időzött Asconában, a Monte Verità művésztelepen, amely egyfajta ezoterikus, testkultúra-központú, korai „hippitanaként” működött a század elején. Megfordul itt ekkoriban Isadora Duncan, Hermann Hesse, Carl Jung, Max Weber, Paul Klee és számos olyan fiatal – Hugo Ball, Emmy Hennings, Johannes Nohl, Erich Mühsam –, akik fontos szerepet játszanak majd Szittyá életében. Az első asconai tartózkodását követően utazott Párizsba 1906 végén. A Nagy Háború kitöréséig többnyire Párizsban élt, de időzött Belgiumban, Svájcban és Németországban is, és útjai során módszeresen végigjárta a múzeumokat és templomokat, így téve szert mind szélesebb körű ismeretekre a képzőművészet terén. 1908 őszén visszatért Budapestre, megírta és kiadta első „könyvét” Wojticzky Gyula költő közreműködésével. A mindössze 24 oldalas füzet az *Újak irodalmáról* címmel jelent meg 1909 februárjában,²⁰ amelyben a *Holnap antológia* és főként Ady költészetének modernitását magasztalva szapult a hazai konzervatív szemléletet. „Amikor a régit és az újat taglaljuk – önkéntelenül felvetődik: mi az élet célja? [...] Rombolni, új életek után kutatni, az ismeretlen után: ez az élet – és ide rombolás kell!” – szögezte le.²¹ „5000 éves patkányoknak” nevezi a maradi eszmék védelmezőit, és nemhogy nem tiltakozik a gyakori vád ellen, hogy a modern művészet „perverz” és „ördögi” lenne, hanem éppen ezt dicsóítja benne, mivel szerinte a modernizmus éppoly felforgató és értékromboló, mint a reneszánsz volt annak idején. Szittyá rajongása a művészeti újításért általánosságban, és Ady költészetéért különösen, összecseng az éppen formálódó Nyolcak csoport szellemi credójával, csak még radikálisabb megfogalmazásban.

Szittyá 1909 nyarán Stuttgartban találkozott össze az éppen párizsi úti céllal gyalogló Kassák Lajossal és társával, a szobrász Gödrös Lajossal. Az *Egy ember életében* Kassák utólag úgy állítja be, hogy Gödrös ekkor már nem volt vele, és a csavargás mesterségében jártas Szittyá némileg tolakodóan, de segítő szándékkal csapódik hozzá. Ugyancsak nem tért ki arra, hogy Szittyá ötlete nyomán közös könyvet akartak kiadni, pedig ekkor még felettébb lelkesen számolt be róla Simon Jolánnak: „kedves Jolán! – Egy meglehetősen fontos dologról értesítlek (ha ugyan előtted is értékelbírnak még a versek.) Stuttgartban megismerkedtem egy rongyos íróval. Aki ugyan betyárul züllött (tudod olyan Vilde [Wilde] Oszkár-féle ...szerű) Nagy tudása van könyvekről zenéről és képekről tart itt felolvasásokat és tanulmá-

²⁰ Szittyá Emil – Wojticzky Gyula: *Az újak irodalmáról*. Budapest, [1909].

²¹ Uo., 9.

nyokat ír minden irányú művészetről. És ezzel az emberrel itt Stuttgartban két héttel mulva könyvett fogunk közösen kiadni. Nekem husz versem néki pedig Ógörög meséi fognak megjelenni.”²² A vállalkozás költségeihez Kassák Pestről igyekezett kölcsönt kérni, Szittyá pedig Wojticzki-val megjelentetett könyvének eladásából próbált pénzt szerezni. A kötetek Budapestről való beszerzését, mint valami titkárral, Gödrössel intéztették.²³ Hogy a terv miért esett kútba, nem derül ki, Bodri tudni véli, hogy Szittyának sikerült az *Újak irodalmáról* című füzetet a kinti magyarok között értékesítenie, sőt még német nyelvű kiadást is gründolt belőle helyben.²⁴

Csavargásuk további története jól ismert, és többé-kevésbé hitelesnek tekinthető Kassák önéletrajzi írásaiból. Ami a témánk szempontjából lényeges, hogy Szittyá képzőművészeti műveltsége elementáris hatást tett Kassákra. Szittyá cipelte múzeumokba, és hosszú előadásokat tartott neki Rembrandtról és Böcklinről, megismertette a belga szimbolista festéssel, Meunier és Rodin szobraival, Grünewald oltárképeivel, Párizsban az ókori görög szobrászattal, a korai reneszánszsal és az impresszionistákkal. *Az Egy ember életében* Kassák ugyan sokat fanyalog, és csak ritkán lelkesedik: „Szittyá magyarázott a képek előtt, néha egészen átszellemült a lelkesedéstől, s én itt sem voltam vele egy nézetben. Ami neki tetszett, az nekem legtöbbször nem tetszett”²⁵ – nem tudni, hogy így volt-e, vagy csak a későbbi szakításuk rossz emlékét vetíti vissza, de a regényből úgy tűnik, Párizs inkább kiábrándítóan hatott Kassákra. Évtizedekkel később, 1955-ben viszont már így emlékezett: „Mint megmunkálatlan fatuskó érkeztem ide, és néhány hónap alatt megcsiszolódtam, érdeklődővé lettem a világ dolgai, helyesebben az emberi alkotások iránt. Most hallottam először Guillaume Apollinaire-ről, Pablo Picassóról, Henri Rousseau-ról [...]. Háta fordítottam a tegnapi magamnak valami ismeretlenért, amiben látatlanul is hittem.”²⁶ 1961-ben pedig egyenesen ezt írta: „1909-ben két kis szobából álló párizsi galériában láttam az első kubista festményeket, s ugyanebben az időben Rousseau két művét egy festékkereskedés kirakatában. Első alkalommal se tiltakozást, se csodálatot nem váltottak ki belőlem ezek a semmi eddig látotthoz nem hasonlítható alkotások. Mintha idegen égitestre kerültem volna, titkokra bukkantam, amik egyelőre megfeythetetleneknek látszottak előttem. Értelmemmel meg nem magyarázhatók, de érzéseimben mégsem egészen idegenek. Nem voltam a művészet tudós szakértője, de avitt dogmákkal tele nem tömött énemben volt annyi üres hely, hogy némi töprengések, vizsgálódások után magamba fogadhattam, ha valami újjal találkoztam a világban. Megéreztem Picasso nyers erejét, szuggesztív egyéniségét csakúgy, mint Rousseau primitív áhítatát, ecsetjárásának botladozó s mégis maradéktalan kifejezőkészségét. Ennyi elég volt ahhoz, hogy nyitva tartsam a szemem,

²² Kassák Lajos levele Simon Jolánnak, [1909. július]. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, lev. 2031/2. – Megőriztem a levél eredeti írásmódját – R. Z.

²³ Ld.: Gödrös Lajos levele Kiss Károlynak, Stuttgart, 1909. július 11. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, lev. 433/2.

²⁴ Bodri 1989. i. m. 52.

²⁵ Kassák 1983. i. m. I.: 427.

²⁶ Kassák Lajos – Pán Imre: *Izmusok. A modern művészeti irányok története*. Budapest, 2003. 137.

elbírom felzaklatott érzéseimet.”²⁷ Akárhogy is volt, mindezt Szittyának köszönhettem, az ő révén ismerkedtem meg a klasszikus képzőművészettel éppúgy, mint a legmodernebbekkel, sőt később *A Tett* kiadásának ötlete és az induláshoz szükséges fedezet is tőle származott.

Kassákot a nyomor nem egészen két hónap alatt elűzte Párizsból, Szittyia maradt, és csak egy év múlva, 1910 őszén tért haza átmenetileg. A következő év elején már Karl Kraus költő-esszéista bécsi köréhez csapódott, illetve Robin Christian Andersen osztrák festővel barátkozott, kit talán még Asconából ismert (s aki egyébként a Neukunstgruppénak volt a tagja Egon Schielével és Oskar Kokoschkával együtt). Majd Szittyia kisvártatva feltűnt Münchenben Hollósy Simonnal is – ha hihetünk utólagos naplóbejegyzéseinek.²⁸

Időközben összeharagkozott Hans Richterrel, a leendő dadaista festővel, és 1911 elején Párizsban megalapították a *Das Neue Menschen* elnevezésű, anarchista folyóiratot. Valódi internacionalista kiadvány volt, amely német és francia nyelven publikált írásokat, és kisebb kihagyásokkal egészen az első világháború kitöréséig létezett. A második sorozata Bécsben, majd Münchenben jelent meg, aztán 1912-ben a harmadik sorozat újra Párizsban látott napvilágot; ekkor már *Les Hommes Nouveaux* volt a címe, és a szerkesztőtárs nem volt más, mint Blaise Cendrars, a költő.

Szittyia 1908-ban Lipcsében ismerkedett meg az akkor még Frédéric Sausser néven futó orvostanhallgató költővel, akit lebeszélte róla, hogy tanulmányait folytassa. Négy évvel később, egészen pontosan 1912. augusztus 20-án a boulevard Saint Michel és a rue Cujas sarkán – ahol, Radnótól tudjuk, „kissé lejt a járda” – futottak össze újra.²⁹ Blaise Cendrars New Yorkból érkezett, és megörült a régi ismerősnek. Félnak, későbbi feleségének írott leveleiben beszámolt arról, hogy Szittyával együtt bérelnek egy kis szállodai szobát, ugyan nyomorúságosan, de azért túrhetően élnek. A sivar szobát füstölőkkel és képekkel próbálták meg otthonosabbá tenni: Cendrars Holbein-nyomatokat szerzett, Szittyia pedig festményeket hozott.³⁰ Bodri feltételezi, hogy ez utóbbiak Chagall képei lehettek.³¹ Kétségtelen, hogy Szittyia ekkoriban gyakori vendég volt a híres-hírhedt, montparnasse-i műteremházban, a Ruche-ben, ahol összeharagkozott a főként Közép- és Kelet-Európából érkező festőkkel, ő volt az, aki Cendrars-t is elvitte közéjük, és összeismertette a pályakezdő Chagall-lal.³² Szittyia abban is úttörőnek számított, hogy a *Les Hommes Nouveaux* hasábjain Párizsban elsőként írt Marc Chagall művészetéről.³³

²⁷ Kassák Lajos: Önarckép – hátérrel. *Kortárs*, 5, 1961, 2. 281–282.

²⁸ Emil Szittyia: *40 Jahre Literatur und Kunst*. Manuskript NL/DLM. Idézi: C. Weinek 1987a. i. m. 50.

²⁹ Miriam Cendrars: *Blaise Cendrars. La Vie, le Verbe, l'Écriture*. Paris, 2006. 266.

³⁰ Vö.: Blaise Cendrars levele Felicie (Féla) Poznańskának, 1912. szeptember 1. Idézi: Cendrars 2006. i. m. 268.

³¹ Bodri 1989. 84–85.

³² Vö.: Cendrars 2006. i. m. 270–272.

³³ Vö.: Fritz Laufer: Er schreib als erster über Chagall. Ein Besuch bei dem Maler-Schriftsteller Emil Szittyia. *Tagesanzeiger*, 1963. szeptember 13. – idézi: Bodri 1989. i. m. 90.

A *Les Hommes Nouveaux* kiadóként is működött, és a gyakorlatias Szittyának elévülhetetlen érdeme, hogy itt jelent meg Cendrars *A transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája* című költeménye Sonia Delauney absztrakt festményeivel. A 150 példányban kiadott, több méter hosszú leporelló formátumú, színes kiadvány lett az első szimultanista könyv, amelynek ma minden föllelhető példánya páratlan értékkel bír. Erre az időre tehető Szitty megismerkedése a Ruche-ben Chaïm Soutine-nal is, akiről később úttörő jellegű kismonográfiát írt.

Sajnos semmilyen információnk sincs arról, hogy Szitty kapcsolatba került-e a magyar kubisták éppen formálódó csoportjával. Csáky József – aki szintén kitűnő barátságban volt Cendrars-ral – maga is a Ruche lakója volt, és mint visszaemlékezéseiben írja, szinte minden újat kereső magyar művész megfordult nála.³⁴ A magyar kubisták – Galimberti Sándor, Réth Alfréd, Csáky József, Miklós Gusztáv, Szobotka Imre, Bossányi Ervin, Farkas István, Késmárky Árpád, Kórody Elemér – épúgy Jean Metzingerhez jártak korrigálásra a La Palette Akadémiára,³⁵ mint Chagall, úgyhogy olyan sok baráti szálon kapcsolódtak egymáshoz, hogy szinte bizonyos, az igen könnyen ismerkedő Szitty velük is találkozott.

A párizsi évek a képzőművészet legfrissebb irányjaiban való elmélyülést jelentették számára, amely lehetővé tette, hogy 1914 júniusában a brüsszeli Grand Place-on német nyelvű előadást tartson a modern művészetről. Az eseményről, amely a „*Neue Menschen*” kiadó égisze alatt jött létre, elegáns, nyomtatott meghívót küldött haza Kassák Lajosnak, a hátoldalára alig megfeythető ákom-bákomokkal és fonetikus franciasággal üzenetet is írt az egykori csavargótársnak.³⁶ Ekkoriban kezdhette el írni „pszichoanalízis elleni regényét” Vámos Rousseau-ról, melyet aztán 1915-ben Budapesten jelentetett meg németül.³⁷

Az első világháború kitörésekor Brüsszelben volt, Párizsba nem mehetett vissza, mert azonnal internálták volna, mint Rippl-Rónait vagy a magyar kubisták közül többeket. Augusztus végétől átette a székhelyét Zürichbe, és többnyire ott élt, bár ekkor is sokat utazott. 1915-ben Hugo Kerstennel közösen újabb többnyelvű lapot indítottak útjára: a *Der Mistralt*. (1. kép) Mindössze három számot ért meg, és az utolsót már nem ők, hanem állandó munkatársuk, Walter Serner jegyezte. Ez is

³⁴ Csáky József: *Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből (1904–1914)*. Budapest, 1972. 72–73., 85.

³⁵ Erről bővebben ld.: Barki Gergely: Az elveszett magyar kubizmus. *Artmagazin*, 13, 2015, 6. 12–21.; Rockenbauer Zoltán: A Nofertiti-jelenség. A magyar Vadak és Kubisták nyomában. *Újraértelmezett hagyomány. Az Itt és most (Képzőművészet. Nemzeti Szalon 2015) kiállítás keretében 2015. június 2-án megrendezett művészettörténeti szimpózium előadásai*. Szerk. Rockenbauer Zoltán. Budapest, 2015. 20–31.

³⁶ Mittwoch, den 17 Juni hält im restaurant „Zum Schwan” Grand’ Place, Bruxelles, Schriftsteller, Emil Szitty, aus Paris einen Vortrag über das Thema: Wege zur und über die Moderne Malerei. [Meghívó], Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, 1494.

³⁷ Emil Szitty: *Die Haschischfilms des Zöllner Henri Rousseau Und Tatjana Joukof mischt die Karten. (Ein Roman gegen die Psicho-Analyse)*. Budapest, [1915].

Der Mistral

Herausgegeben von:
Hugo Kersten und Emil Szitya.

Zürich, den 3. März 1915.

Redaktion und Verlag:
Spirystrasse II.

In unserer Zeit.

Es kommt nicht darauf an, Gesinnung zu haben, sondern es kommt darauf an, Temperament zu haben, sprunghaft und sehr jugendlich.

Unwesentlich ist die Art der Tendenz. Wesentlich aber ist die Tendenz. Wesentlicher als jeder Sozialist, der heute vorsichtig schweigt, ist jeder Bauernlump, der die Wacht am Rhein mit Überzeugung brüllt.

Für oder wider ist von einander nicht gerade sehr unterschieden, und eine Barrikade ist ebenso gut wie ein Schützengraben.

Aber sinkend ist es, temperamentlos und ein alter Herr zu sein.

Besser als Kunst zu verfertigen ist es heute, im Erleben zu gestalten und somit Museen zu schaffen für abgetragene Erlebnisse.

Sondern sie ist dazu da, Energien zu geben. So wird der Dichter, der Künstler von gestern heute zum Propagator — nicht einer Idee, sondern eines Willens.

Kunst, das ist heute Ornament um unser Zeit, in der es schön ist und wichtig, dass man mit Kanonen in die Kirchen schiesst.

Besser als Kunst zu verfertigen ist es heute, im Kriege zu sein.

Schöner aber und grösser ist heute das Abenteuer, jung und Empörer zu sein!

Hugo Kersten.

L'intrigue de Napoléon.

1° La plus grande partie des conscients du XVIII° siècle français était déjà arrivés à la conception érotique. Il fallut que la grande révolution française se masquât d'aventures. Le marquis de Sade a créé le système fondamentale de la république et de l'athéisme. Mirabeau, le niveleur, a certainement écrit ses axiomes de l'érotisme avec plus de satisfaction que ses discours à la Convention. Les aventuriers poussèrent si loin la conception qu'ils imaginèrent les routes, rectilignes et le système métrique. Ce fut la trépidité de la France de voir la chose se réaliser depuis le XVIII° siècle.

2° Beethoven, le Flamand, est peut-être tort de déchirer le frontispice de la III. symphonie. Il ne manquait à Napoléon que d'être Allemand, car nous nous serions certainement rapprochés de l'idéologie alexandrine. Le Corse ne put arriver à travers la révolution qu'à l'intrigue et l'intrigue n'est jamais autre chose qu'un jeu psychologique.

3° Les Turques étaient affaiblis par l'unité autrichienne; la Russie convoitait une alliance avec l'Autriche et l'Italie était fatiguée. Peu avant l'ère napoléonienne le peuple avait soif d'unité et les guerres dirigées contre Napoléon en sont le témoignage.

4° Napoléon propagea l'histoire de l'existence du testament de Pierre le grand, — Napoléon promit à la Pologne la restitution de son intégrité, il n'eut rien à redire lorsque Metternich agrandit l'Autriche aux dépens de la Turquie, déclara également aux Magyars dans une proclamation qu'il les libérerait de l'Autriche.

5° Il est malheureux que Napoléon n'ait pas été au moins à moitié Allemand, cela nous aurait profité à nous autres Français. Il lui manquait l'art de façonner. Je ne sais pas si le manque de temps l'en excusa. Il faut de la culture universelle à quiconque

vent poursuivre le rêve d'Alexandre. Et puis Napoléon laissa trop à sa parenté, épigones de l'érotisme, le soin de façonner.

6° Je veux toutefois alléguer pour l'excuse de Napoléon qu'il y avait encore de son temps des diplomates de la taille de Metternich. Celui-ci ne se laissa pas irriter par le mariage de Napoléon avec la fille de l'empereur d'Autriche; il ne se laissa pas non plus prendre à l'offre d'un emprunt que Napoléon offrit à l'Autriche. Malheureusement pour nous Metternich s'est efforcé de conclure une alliance austro-russe.

7° Napoléon n'a malheureusement pas vaincu, mais l'intrigue qu'il créa devint l'obsession de la politique européenne. Peu après la mort de Napoléon les espions de Tatits chef de républicain en Espagne et en Italie l'opinion que l'Autriche représentait pour les peuples d'Europe un bien plus grand danger que Napoléon. L'antithèse austro-russe s'accrut de jour en jour, de sorte que Metternich ne cacha pas sa sympathie pour la révolution polonoise, bien que tout idée révolutionnaire fût contraire à ses instincts. La Prusse n'y trouva pas son compte malgré la grande part de collaboration quelle eut dans l'anéantissement de Napoléon. C'est alors que l'antithèse anglo-allemande prit naissance.

8° Aujourd'hui encore après cent ans, l'obsession de la politique napoléonienne continue. L'Angleterre et l'Allemagne se disputent la domination du monde. L'Autriche et la Russie s'arrachent les Balkans. Une chose, hélas, est changée: La France attend.

Antoine Huré (Paris)

Die Schlacht.

Bort . . . bum, bumbum, bum,
Der Himmel singt, und die Erde singt,
Und die Soldaten zechen mit dem Tod.
Sssi . . . bum, papapa bum, Bumm
Aus dem musizierenden Boden der Hölle bricht eine
wirbelnde Schwüle.

Haha!
Von einem Hügel kotzt das Feuer eines indischen
Bläser.
Es graust der Erde, und von dem fernen brennenden
Walde her wiehern die Pferde.
Haha! Und gerade deshalb!

Zzzssu. Bum. Bum . . . bumbumbum,
Kanonenherden bellten wild im Raum.
Der Wind hohnlacht und bricht die schlanken Rippen
der Brücken.

Im Tal irrsinnig gewordene Lokomotiven.
Taunsend abenteuerliche Erinnerungen kitzeln den Verstand der Soldaten.

Mancher lacht die rote Farbe von Paris an den
Himmel.
Mancher, der die gelbe Goldzierde Berlins fürchtet.
Mancher, der über das Moskauer Glockenspiel heult.
Taumelnde Frühlingstluft von Gyelovac, Debrenz,

Tsingtau, Cetinje spielt im Raum
Aber über ihnen singen grosse Stahlvögel ein Totenlied.
prä, prä, prä, prä . . . ra, ah, ah, ah . . .

Luft würgt täubend mit schwarzen Farben.
Blut hat die Strassen ausgewischt.
Ueber Europas Buckel spülen Tränen bleicher Frauen
mit durstigen Lippen.

Blumen der Wüste junger Soldaten Seelen.
Ueber dem roten Wald von Bajonetten lockt das
Dämmern des Abends,

Und vor einem weissen Leinwandteller wehen zwei
Fahnen vom roten Kreuz.
Ludwig Kassak, Budapest.

Die Lyrik des Schützengrabens.

Die Dinge in der Welt sind nicht dazu da, verstanden zu werden. Ist man schon schamlos genug, sie erleben zu wollen, so tue man dies diskret. Pantheistische Erotik ist keine öffentliche Angelegenheit. Und Schlafzimmererlebnisse halte man von der Literatur fern (soweit sie nicht gerade des Ausdrucks willen und für etwas anderes stehen).

Es gibt in der Literatur zwei Möglichkeiten, sich mit den Tatsachen abzufinden. Entweder man lässt sie auf sich wirken und gibt lediglich Eindrücke und verzichtet als ehrlicher Reporter auf den Ehrgeiz, Schöpfer zu sein. (Dialektiker unter den Impressionisten erfinden hierzu den Begriff Neu-Schöpfer, wodurch sie ihre ornamentale Tätigkeit an der Natur zu verschleiern suchen).

Oder man verewaltigt die Natur und benützt ihre Trümmer allenfalls als Hilfsmittel für seinen individuellen Ausdruck. Mit der Skrupellosigkeit des Schöpfers, der das Vorhandensein der Dinge als eine persönliche Beleidigung empfindet, und der eine Überlegenheit, die sich auf nichts als auf das Früher-da-gewesen-sein gründet, nicht anerkennen kann. Wozu sollte der Unfug der Schöpfung sonst dienen, wenn man nicht wenigstens mit ihren Rudimenten jonglieren kann?

Man nenne die Jugend nicht paradox, die aus lauter Positivität die Gegenstände des Daseins verneint, und die revolutionär ist, ohne ein sozusagen ernsthaftes Streben nach Vollkommenheit nachweisen zu können.

Skeptiker zu sein ist gewiss eine Blödigkeit, wenn man nichts sein kann als Zuschauer beim Weltuntergang. Aber traditionlos sein können und Skeptiker an überlieferter Hausrat des Universums, zersetzend sein dürfen aus Kraftgefühl und negativ gegen die Umwelt, weil man sich selbst und leibhaftig dagegenstellt, das ist die einzig anständige Art, mit dem Dasein fertig zu werden.

Weil nun nicht jeder Esel, der da glaubt, zu der Literatur Beziehungen zu haben, positiv genug sein kann, ein negativ zu sein, so hat sich neuerdings eine Sorte Literatur herausgebildet, die die fehlende Kraft durch die Redlichkeit der Hingabe ersetzen will. Junge Leute (die immerhin begriffen haben, dass der Impressionismus eine Unsauberkeit war) betrachten die Literatur als ein Instrument, das dazu dient, das Dasein zu bejodeln. Sie wissen zwar auch nichts damit anzufangen, aber sie finden, dass es gut ist. Sie resignieren und schreiben: „O Erde, Abend, Glück, o auf der Welt sein“.

In aufwendiger Schwachheit geben sie sich der Schöpfung preis. Glückselig aus Veranlagung, werfen sie sich jauchzend ins Weltgeschehen und freuen sich ihrer eigenen Demut vor der Vollkommenheit der Dinge.

Diese Tätigkeit, (die immerhin vielleicht eine erotische aber keine künstlerische Berechtigung hat) offenbart sich am deutlichsten und in ihrer ganzen Oberflächlichkeit an jener Kunst, die in einem aktuellen Ereignis wurzelt, (was an und für sich kein Widerspruch ist).

1. A Der Mistral első száma, címlapon Kassák Lajos Csata című versének német fordításával, 1915. március 3.

vérbeli internacionalista kiadvány volt: Kassák *Csata* című szabadversét német fordításban³⁸ közli Szittyta, Apollinaire képeverse franciául,³⁹ Marinetti írása a futurista mozgalomról olaszul⁴⁰ jelenik meg benne.

A *Die Neue Menschen* és a *Der Mistral* hamarosan jó belépő lett a dadaisták közé, hiszen a szerkesztőtársak – Hans Richter, illetve Walter Serner – jelentős szerepet játszottak 1916-ban a zürichi Dada létrejöttében. Szittyta szívélyes viszonyban volt Hugo Ball-lal és Emmy Hennings-szel is. Hugo Ball ezt írta 1916. június 3-án a naplójába: „Felbukkant Szittyta. Egy kölyökarcú aggastyán, egy koldus, aki az utóbbi idők fortélyosságait küzdi le magában. Szeretett Hölgyünknek meghatóan mosolygó és összetört táncosa, aki könnyek között visszahangozza a nyelv és a helyesírás törvényeinek ellentmondó imáit, és akit a Madonna addig fog simogatni, míg összes gyermekes káromkodásait elfelejti, és elszenderedik. [...] Mindig mosolyog és az ember nem tudhatja, hogy szatír-e vagy szent szeráf.”⁴¹ Hogy a táncon kívül mivel töltötte az idejét Szittyta a Cabaret Voltaire-ben, további kutatásokat igényel. Utólag mindenesetre nem kevés lesajnálással emlékezett vissza a művészettörténet által oly heroikusnak tartott időkre. „Ball volt az, aki az intellektuális zagyvaságok kigúnyolására megteremtette a dadaizmust, amelyet aztán mások – így Tzara – ugyancsak felhasználtak a siker érdekében. Minden világrészből özönlöttek a művészek Zürichbe, és ebben a körben ismét egyesült ez az internacionális művészgárda. Ball nemzetközi képzőművészeti kiállításokat rendezett, a Cabaret-ban találkozhattunk Else Lasker-Schülerrel, Christian Schaddal, Hans Arppal, Slodkival, Hans Richterrel, Viking Eggelinggel...” – írja a *Kuriositäten-kabinett*-ben.⁴² Két évvel később a festő-sorsokról szóló könyvében pedig már így értekezik: „Sajnos a dadaizmusból csak dagályos és szánalmas zagyvaság született. De úgy, ahogy az alapító Hugo Ball értelmezte, még fontos és szükséges tett volt. A dadaizmus volt az, amely megértette Henri Rousseau dadogását (azaz, hogy megmérgezett bennünket a civilizáció, nincsenek már világos felismeréseink, tévelygünk a művészpókok között). A dadaisták gyermekes módon akarták kikacagni a művészi pózokat azért, hogy újra tiszta művészetet teremtsenek maguknak. Ha a dadaizmus nem egy balul sikerült üzleti csalás lett volna, bizonyára új művészet születhetett volna belőle.”⁴³ Halála előtt nem sokkal pedig ezt írta a *Der Mistral* kapcsán: „Ezt a folyóiratot a dadaizmus előfutárának szokták tekinteni (ami azonban nem volt). Azt is alaptalanul állítják, hogy én magam is dadaista voltam.”⁴⁴

³⁸ Ludwig Kassák: Die Schlacht. *Der Mistral*, 1915. március 3., [1. sz.]. 1.

³⁹ Guillaume Apollinaire: 2e canonier conducteur. *Der Mistral*, 1915. március 3., [1. sz.]. 3.

⁴⁰ F. T. Marinetti: In quest'anno futurista. *Der Mistral*. 1915. március 21., 2. sz. 1.

⁴¹ Hugo Ball: *Die Flucht aus der Zeit*. München, 1927. 97. – idézi: C. Weinek 1987a. i. m. 160. – Az utolsó mondatot leszámítva a passzus magyar fordítását közli: Bodri 1980. i. m. 294.

⁴² Magyar fordításban idézi: Bodri 1980. i. m. 295.

⁴³ Emil Szittyta: *Malerschicksale. Porträts*. Hamburg, 1925. 28.

⁴⁴ Szittyta Emil levele Manfred George-nak, [1964]. – közli: Manfred George: Der [beinahe] Letzte der alten Bohemiens. In memoriam Emil Szittyta. *Aufbau*, 1964. december 18. 22..

Egészen döbbenetes, hogy Szittyta mindeközben rendszeresen feltűnt Magyarországon is, mintha csak békeidőben utazgatott volna. 1915 tavaszán a *Der Mistral* egy számát lobogtatva jelent meg Kassáknál, felajánlotta anyagi segítségét (!) az egykori barát első kötetének, az *Eposz Wagner maszkjában* címűnek kiadásához, és rábeszélte a lapalapításra. Kassáknak nem volt pénze, Szittyta rejtélyes módon összegründolta a szükséges tőkét *A Tett* beindításához. Kassák azonban gyanakodni kezdett, és rendőrségi besúgót, provokatort sejtett a minden lében kanál fickó mögött, s mire november 1-én megjelent *A Tett* első száma, az egykori csavargótársak már nem álltak szóba egymással.⁴⁵

Szittyta Budapesten 1915 és 1918 között rengeteget publikált, de elsősorban nem képzőművészeti, hanem társadalmi-politikai, illetve kultúrtörténeti témákban. Főként az *Új Nemzedékben* és a *Magyar Figyelőben*, de a *Huszadik Században* és egy sereg más orgánumban is, mint *A Cél*, az *Arcok és Álarok*, a *Déli Hírlap*, a *Magyarország*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Futár*, a *Politika*, *Az Újság*, a *8 Órai Újság*, a *Neues Pester Journal*... állítólag 182 cikke jelent meg saját nevéen és különféle álneveken.⁴⁶

A Konsten-ügy 1918 februárjában robbant ki a sajtóban, amely rohamosan *persona non gratá*vá tette saját kávéházi közegében, és végső soron magyar kapcsolatainak teljes megszakadásához vezetett. A vádak szerint mint „besúgó és bizonyítékgyáros” vett részt abban a konspirációban, amit a német hírszerzés tisztje, Hermann Konsten őrnagy vezetett Károlyi Mihály diszkreditálására.⁴⁷ Szittyta a vádak ellensúlyozására újabb folyóiratot indított *Horizont-Füzet* címen, amelynek első száma indignált, gunyoros-ironikus hangnemben igyekezett tisztázni saját személyét,⁴⁸ a második számban pedig ellentámadásba ment át, és egyesével esett ellenfeleinek: Balla Ernőről, Göndör Ferencről, Nadas Sándorról, Kéri Pálról és általában a hazai újságírásról alpári stílusban próbálta lerántani a leplet.⁴⁹

A *Horizont* még egy magyar számot ért meg, és Szittyta 1919 elején elhagyta az országot, hogy soha többé ne térjen vissza. Bécsbe majd Berlinbe ment, ahol *Horizont-Flugschriften*, illetve *Horizont-Hefte* címmel adott ki lapot Kari Lohs-zal, Hans Richterrel és másokkal együtt. 1927-ig Berlin lesz a főhadiszállása, bár továbbra is sokat utazott, átmenetileg Lipcsében is élt. Egymás után jelentek meg könyvei: legfontosabb közöttük a *Kuriositäten-Kabinett*, amely egyszerre önéletrajz és korrajz, anekdota- és pletykagyűjtemény. Vitriolos stílusban írt bulvárkönyv sok művészeti adalékkal, amelyben Kassák Lajos is megkapja a magáét.⁵⁰ Mind több képzőmű-

⁴⁵ Kassák 1983. i. m. II.: 236–254.

⁴⁶ Szittyta hazai újságírói tevékenységéről ld. részletesen: Gucsa 2016. i. m. 38–54.

⁴⁷ A Konsten-ügyről részletesen ld.: Bodri 1989. i. m. 138–156.; Gucsa 2016. i. m. 55–71.

⁴⁸ Szittyta Emil: *Én Szittyta Emil a bizonyítékgyáros. Consten bej és Károlyi Mihály gróf.* Budapest, 1918. (Horizont-füzet 1.)

⁴⁹ *Horizont. Az időnként megjelenő röpirat 2. száma.* Összeállította Szittyta Emil. Budapest [szerzői kiadás], 1918.

⁵⁰ A könyvből magyarul csak részletek jelentek meg, németül több kiadást megért. A Kassákra vonatkozó passzust Csaplár Ferenc fordításában magyarul először közli: C. Weinek 1987b. i. m. 31–32.

2. Szittyta Emil fényképe. Repr.:
Der Querschnitt, 1926. VI. évf.
3. szám, 240.

esszéit és tudósításait, és még azt követően is sokáig a párizsi német nyelvű sajtót preferálta. A francia nyelv használatára csak fokozatosan tért át, és ebben a tekintetben haláláig segítségre szorult. „Franciául soha nem tanult meg igazán. Németül írt, és olyan embereket keresett, akik franciára fordították a műveit. Fialat tanárként nagyon hízelgőnek találtam, hogy segíthettem neki – mesélte Szittyáról Maurice Goldring építész, tipográfus. – Franciaországban ismeretlen volt, hiszen hátrányban szenvedett. Olyan nyelvi közegben kellett volna a maga hatását kialakítani, melynek birtokában sohasem lehetett.”⁵²

vészeti tárgyú esszét, kiállításkritikát közöl német folyóiratokban, a *Der Querschnitt*, *Das Kunstblatt*, a *Faust*, a *Weltkunst* és mások hozzák az írásait. Nincs számára kiüntetett művészeti korszak vagy stílus, figyelme kiterjed Van Gogh, Chagall, Francis Picabia, George Grosz, Otto Dix, Robin Christian Andersen, Kokoschka, Robert Delaunay, André Derain, Marie Laurencin, Alexander Calder művészetére éppúgy, mint a reneszánszra, az impresszionistákra vagy a szecesszióra, az éppen futó német vagy francia tárlatokra. Az első, önálló füzetben kinyomtatott képzőművészeti esszéjét 1919-ben írta festőbarátjáról, August Wilhelm Dresslerről, 1924-ben Henri Rousseau-nak szentelt kismonográfiát, 1925-ben megjelent a már említett *Malerschicksale*, 1927-ben pedig egy olasz szobrászról, Ernesto de Fioriról publikált könyvet. Mindeközben regényei is jelentek meg, valamint szociológiai munkája az öngyilkosságról.⁵¹

A berlini időszak a megállapodás és kibontakozás jegyében telt (2. kép), 1927-től azonban Szittyta mégis Párizst választotta a végső letelepedés számára. A döntés nem lehetett könnyű, mivel évek óta csak németül írt, franciául azonban nem tudott jól. Hitler hatalomátvételéig továbbra is főként a németországi lapokba küldte

⁵¹ Szittyta Emilre vonatkozó mind ez ideig legteljesebb bibliográfiát ld.: C. Weinek 1987a. i. m. 297–330.

⁵² Maurice Goldring levele Bodri Ferencnek. d. n. – a levél magyar fordítását közli Bodri 1989. 13.

Párizsban a Montparnasse-nál lévő Dôme kávéház volt sokáig a törzshelye, idejártak az École de Paris legismertebb művészei és Tihanyi Lajos is, akit André Kertész lencséje is megörökített a teraszon. De voltak közös ismerőseik is, Tristan Tzara például, akiről Tihanyi remek portrét festett 1926-ban, Szittyta pedig ez idő tájt levelekkel ostromolta a dadaista barátot⁵³ „Vámos” Rousseau színdarabjai ügyében, illetve egy kis anyagi segítségért. Kizárt, hogy a Dôme-ban időző hazánkfiai ne találkoztak volna, de pillanatnyilag nem ismerek kettejük kapcsolatára vonatkozó dokumentumot. Czóbel Béla 1925-től ugyancsak Párizsban élt, és ő is gyakori vendége volt a Montparnasse kávéházainak, róla Szittyta röviden megemlékezett egy Párizsból küldött kiállításbeszámolóban, amit a *Das Kunstblatt* közölt 1929-ben.⁵⁴ Czóbellel talán a későbbiekben is tartotta kapcsolatot, mert a festő egy csendélete bizonyíthatóan Szittyta tulajdonába került.⁵⁵

Bodri tudni véli, hogy Farkas Istvánnak is szentelt néhány sort⁵⁶ egyik közelebről meg nem nevezett írásában. Ugyancsak érdemes lenne utánajárni, hogy volt-e tudomása Tamkó Siraó Károly Dimenzionista-manifesztumáról, amit Szittyta egykori ismerősei közül sokan aláírtak, köztük Hans Arp, Francis Picabia, Robert Delaunay, Sonia Delaunay-Terk, Alexander Calder és Moholy-Nagy László. Szittyta és Moholy-Nagy viszonya külön figyelmet érdemelne, mivel a Bauhaus világhírű tanára még fiatal kezdő korában kroit is rajzolt a New York kávéházban időző vagabundról.⁵⁷ (3. kép) Mindazonáltal pillanatnyilag úgy tűnik, Párizsban már nem kereste a magyar művészek társaságát, és

3. Moholy-Nagy László: A Szittyta. 1918. április. © Salgo Trust for Education, Kanada. © Fotó: Ani Rivera. Közli: Botár Olivér: *Természet és technika. Az újraértelmezett Moholy-Nagy (1916–1923)*. Budapest, Vince Kiadó, 2007. 38.

⁵³ Szittyta Emil négy Tristan Tzarához írott levelét közli Guca 2016. i. m. 72–75.

⁵⁴ Emil Szittyta: Pariser Notizen. *Das Kunstblatt*, 1929. Mai. 155. – hivatkozva: C. Weinek 1987a. i. m. 37.

⁵⁵ Czóbel szóban forgó festménye a hátoldalon Szittyta Emil pecsétjeivel nem régiben bukkant fel a párizsi műkereskedelemben. Ezúton köszönöm Maurice Mielniczuknak, hogy a festményről és a hátoldáról készült fotót elküldte nekem.

⁵⁶ Bodri 1980. 299.

⁵⁷ A rajzot közli: Botár Olivér: *Természet és technika. Az újraértelmezett Moholy-Nagy (1916–1923)*. Budapest, 2007. 38.

azok sem az övét. Szittyá főként írásból, kiadói tevékenységből és képek kiejánlásából tartotta el magát. Tematikusan továbbra is széles spektrumon publikált: könyvet írt egyebek mellett a svájci festészet modern tendenciáiról (1929), a francia tájképfestészet problémáiról (1929), a franciaországi német festészetéről (1933), kismonográfiát Léopold Gottliebéről (1930), Arthur Bryksről (1932), Bernhard Hoetgerről (1933), a háború után pedig Picassóról (1947), Albert Marquet-ről (1949), Chaïm Soutine-ről (1955). Valamint regényeken és drámákon dolgozott – ezek egy része kéziratban maradt –, és érdekes összeállítást tett közzé arról, hogy miről álmodtak az emberek a világháború idején (1963).

Nem adta fel lapkiadási terveit sem. Hitler hatalomra jutását követően antináci politikai-kulturális lapot indított *Die Zone* címen. „A *Die Zone* egyben művészeti szemle is – írja Bodri. – És nem csupán a szép címlaprajzokkal az, de Hitler egykori háborús rajzai, a Harmadik birodalomról szóló karikatúrák és montázsok mellett Hieronymus Bosch és Lucas Cranach, Goya, Courbet és Daumier műveinek reprodukciói találhatóak a »régiek« közül, a »frissebbek« művészetét Renoir és Seurat, Vivin, Pascin, Monticelli és mások képviselik, természetesen képzőművészeti írások illusztrációiként. Ezek sorában pl. Käthe Kollwitz művészetének elemzése, Liebermann-anekdóták olvashatók.”⁵⁸

Bár továbbra is szegényes körülmények között tengődött, a csavargó élettel teljesen felhagyott. 1930-ban feleségül vette Erika Dräger divattervezőt, akitől Jeanne nevű lányuk született a következő évben. Vagabund múltját a családja előtt titkolta. „Felesége, Erika számára feledhetetlenül emlékezetes az a sokk, amit a férje halála után kapott; amikor betekintést nyert férje korábbi, csavargó életébe – írja Goldring. – Erről Szittyá a feleségének sohasem beszélt. Erika előtt perverznek és természetellenesnek tűnt férje csavargó élete, más elképzelés élt benne, és férjéről ezt a képet őrizte meg.”⁵⁹

* * *

Szittyá azonban nemcsak író és művészetkritikus volt, de festő is. (VIII. tábla) Manfred George-nak küldött önéletrajzi levelében írja 1964 tavaszán: „Tudja, hogy több mint 50 éve festéssel is foglalkozom, de ezt mostanáig elhallgattam? Több száz képet festettem. Egy évvel ezelőtt a barátaim rávettek, hogy bemutassam őket Párizsban, és később volt egy kiállításom Zürichben.”⁶⁰ Érdekes, hogy ebben a tekintetben mennyire pontatlan. Első kiállítása 1958 novemberében nyílt a párizsi Galerie Gisler-nél, a második ugyancsak Párizsban, Pierre Birtschansky galériájában 1962 márciusában, és a harmadik a Galerie Colette Ryterben Zürichben. Életében rendezett utolsó tárlatára pedig – már e levél megírása után – Asconában, a Galerie Herzigben 1964 júliusában került sor.⁶¹ Szittyá ez év november 26-án, 78 éves korában hunyt el

⁵⁸ Bodri 1989. i. m. 203–204.

⁵⁹ Bodri 1989. i. m. 13.

⁶⁰ George 1964. i. m. 22.

⁶¹ C. Weinek 1987a. i. m. 330.; E. Weinek 1987. i. m. 245.

tüdőbajban, és mivel leánya korábban egy autóbalesetben életét veszítette, egyetlen örököse felesége lett.

Művei ezt követően is szerepeltek tárlatokon. Két jelentősebb rendezvényről van tudomásom. Az első retrospektívet 1985 októberében a bécsi Löcker Galéria mutatta be, amelyről katalógus is készült: 5 színes és 43 fekete-fehér reprodukcióval.⁶² A tárlat anyagát 1986-ban Grazban, Aarauban és Bernben is bemutatták. Csaplár Ferenc erőfeszítései révén pedig a Kassák Múzeumban 1989 augusztusától az év végéig volt látható egy, a bécsitől különböző válogatás, összesen 40 grafika és festmény, amelyről leporelló formájú kiadvány született, néhány fekete-fehér reprodukcióval.⁶³ A tárlatot a következő év januárjától öt héten át a Szombathelyi Képtárban is bemutatták. A szombathelyi kiállítás ideje alatt Erika Szittyta meghalt, a képek ugyan visszajutottak Párizsba, de törvényes örökös híján a képzőművészeti hagyaték ismeretlen helyre került.⁶⁴

A világhálón – főként az aukciós házak archívumában – is fellelhető még néhány további festmény digitális fotója, Cserba Júliának a franciaországi magyar képzőművészetről írt könyvében két színes reprodukció látható,⁶⁵ a Kassák Múzeum kiállításáról készült félórás tévműsorban is bemutatták az azóta elveszett művek egy részét,⁶⁶ így összességében jelenleg alig több mint félszáz művének jobb-rosszabb reprodukciója áll rendelkezésemre.

Bizonyosan állítható, hogy Szittyta képzőművészeti alkotásai nem 1958-ban szerepeltek először a nyilvánosság előtt. Az 1947-ben kiadott *Notes sur Picasso*-ban közölt egy saját festményt, sőt már 1922-ben címlapot rajzolt a *Horizont-Hefte* égisze alatt publikált *Gebete über die Tragik Gottes* című munkájához.⁶⁷ Itt említsük meg, hogy később a *82 réves pendant la guerre 1939-1945* című könyvét is saját műveivel illusztrálta.

Feltehetően érdekes feltételezést tett közzé a Weinek házaspár, nevezetesen, hogy 1920 és 1921 fordulóján Szittyta álnéven állított volna ki Rómában. Olaszországi útján ugyanis szervezett egy tárlatot a Bragaglia Galériában, ahol a jó nevű – később Hollywoodban karriert csinált – díszlettervező, John Decker festményeit mutatták be. Szittyta állítása szerint Decker képeinek zömét ő maga festette, és amennyiben hitelt lehet adni a szavainak, tulajdonképpen ez volt az első kiállítása.⁶⁸

⁶² *Emil Szittyta (1886–1964). Ölbilder und Gouachen. 29. Oktober bis 30. November 1985.* Hrsg. Robert Fleck. Wien, Galerie Löcker, 1985.

⁶³ *Szittyta Emil, 1989. augusztus 8. – december 31.* Szerk. Csaplár Ferenc. Budapest, Kassák Múzeum, 1989. [katalógus-leporelló].

⁶⁴ Erről ld.: Csaplár Ferenc: *A Szittyta-ügy. Élet és Irodalom*, 2006. február 3. 2.

⁶⁵ Cserba Júlia: *Magyar képzőművészek Franciaországban 1903–2005.* Budapest, 2006, 125–126.

⁶⁶ *Beszélgetés Szittyta Emilről.* Résztvevők: A festőművészről beszélget: Bodri Ferenc, Csaplár Ferenc. Riporter: Déri János, Sugár Ágnes. Készült: Magyar Televízió, 1989. Petőfi Irodalmi Múzeum, Médiatár, V00203/1.

⁶⁷ E. Weinek 1987. 241.

⁶⁸ Vö.: C. Weinek 1987a. i. m. 217–218.; E. Weinek 1987. i. m. 241.

A budapesti Fény Galériában 2011-ben felbukkant egy kis méretű konstruktív litográfia Szittyá Emil jellegzetes szignójával 1919-re datálva, ami stílusában elüt a későbbi festményektől. Sajnos az internetes közlés⁶⁹ minősége nem teszi lehetővé, hogy az eredetiségről nyilatkozni lehessen, de nem elképzelhetetlen, hogy jelenleg ez Szittyá legkorábbi ismert alkotása.

Bár képeit nem datálta, monográfusainak egybehangzó véleménye szerint a korai művek elveszhettek, az ismert képek mind 1927 után keletkeztek. Némi másodlagos információval azonban rendelkezünk korábbi képzőművészeti tevékenységéről is. A Kassákkal való csavargások idején rendszeresen látogatta a katolikus templomokat, mivel Krisztus-ábrázolásokról akart összefoglaló könyvet írni. Szorgosan készített kéziratok jegyzetei között nyilván sok vázlatrajz is volt. Feltehetően a Cabaret Voltaire világa is alkotásra ösztönözte, de még Marcel Duchamp sem őrizte meg ekkori dadaista munkáit, a dadaista kiállításokat úgy kellett utólag rekonstruálni. Ha állított is ki Szittyá ezt-azt Zürichben, ezek bizonyára elkallódtak. De hogy a tízes években ő is avantgárd szellemben alkotott, arról Nádas Sándor tudósít Szittyá Henri Rosseau-ról 1915-ben írt regénye kapcsán: „Barátainak és tisztelőinek saját kezűleg festett címlapot. Mert festéssel is foglalkozik. Futurista képeket fest. Egy barátja egy képét nem értette meg, megkérdezte Szittyát, mit ábrázol. »Páris madártávlattból« - felelte Szittyá. »Megfordítva azonban - jegyezte meg - Milánót ábrázolja.«⁷⁰

Párizsban való letelepedését követően jó ideig csak magának festegetett, feleségét sem avatta be. Az özvegy egy hangszalagra vett beszélgetésben azt állítja, hogy férjének két igazi szenvedélye volt, a művészet és a humanitás, így nagy szenvedéllyel festett. Ám műveit lakásuk alsó szintjén, saját privát birodalmában alkotta, így Erika Szittyá sokáig nem is tudott róluk.⁷¹

Szittyá festészetének megítélése ellentmondásos. Goldring emlékeztet rá, hogy „egyszerre és azonos hévvel kívánt tudós, festő és író lenni. Franciaországban kiállításai is voltak, de nem tudott megélni a festészetből. Nem tudott »berobbanni« a festészetbe: azok között, akik festőként ismerték, íróként vágyott az elismerésre, és festőként azok között, akik írói munkásságának hívei voltak”.⁷² Christian Weinek szerint „Szittyá Richtertől és a festő Kassáktól eltérően nem tette meg az absztrakcióhoz vagy a konstruktivizmushoz vezető végső lépést, bár e mozgalmakat jól ismerte. Bizonyos mértékig mindig megmaradt a természeti formák mellett, jóllehet néhány képén határozott absztrakt törekvés látható. Festményeit lényegében egy részben naiv, részben pedig fantasztikus expresszionizmus jellemzi”.⁷³ Vadas József a budapesti kiállításról írt kritikájában megjegyzi: „ezek a hánykolódó figurákat,

⁶⁹ https://axioart.com/tetel/emil-szittyá-1886-1964-kompozicio-33-1919_817205

⁷⁰ (ns) [Nádas Sándor]: Az őrnagy munkatársai. Szittyá Emil. *Pesti Futár*, 1918. május 24. 4.

⁷¹ Szittyá Emil műveiből olvas fel franciául Michel Tompa, majd Szittyá Erikával, Szittyá Emil özvegyével beszélget. Hangzó dokumentum. [Párizsi Magyar Intézet], 1989. Petőfi Irodalmi Múzeum, Médiatár, K00760.

⁷² Bodri 1989. i. m. 12-13

⁷³ C. Weinek 1987b. i. m. 32.

fintorgó arcokat és bizarr tárgyakat kavalkádos kompozícióban rögzítő, sötét tónusokkal csak még kuszábbnak ható, ezáltal mikroszkopikus felvételeket idéző művek nem műrecek: érdekesek, ám nem annyira, hogy alkotójukat rehabilitálnunk kelle-ne. Mondván: íme, a művészet méltatlanul elfelejtett mestere.⁷⁴ Bodri szerint: „gazdag forma- és színlátása iskolázottságra vall, bár autodidaktizmusa eléggé szembe-tűnő. Egyféle erőteljesen kemény világú és megindító hittel megtöltött, alapjaiban vizionárius piktúra ez” – miközben Szittyá „fantasztikus expresszionizmusát” Csont-váry és Van Gogh festészetéhez hasonlítja, szerintem kevésbé indokolható módon.⁷⁵

Az általam ismert képek alapján azt mondhatom, hogy Szittyá egységes és jelleg-zetes stílust alakított ki. Relatív kis méretű, zsúfolt, erősen kolorista kompozíci-ókban gondolkodott. Képei ritkán jutnak el a teljes absztrakcióig, többnyire mozgal-mas, de perspektívát nem ismerő alakok, arcok bontakoznak ki a káoszából. A színek keveretlenek, tónust nem használ. A vonalrajz mértanilag nem szerkesztett, szabadon futó, többnyire kis zárványok létrehozására szolgál, amellyel teljesen benépesíti a képteret. Formailag talán Rozsda Endre festményeivel lehetne rokonítani ezeket az alkotásokat, bár nem valószínű, hogy hatottak volna egymásra. Leginkább Ember Mária kritikáját érzem találónak, aki egyebek mellett ezt írja: „A figuratív és nonfi-guratív határán mozgó művészi szemlélet hol erre, hol arra hagyja elbillenni a képe-ket. Ám ahol figurák sejlenek elő a háttérből, anyaguk akkor is összeolvad környe-zetükével; ember és világ egynemű. Előfordul azonban, hogy arcokból áll a látomás, torzító fejekből, a perspektívát elhanyagoló, kicsi és nagy helyzeti értékeit látszólag nem ismerő, gyermekkéztől eredő kriszkrakszokra is emlékeztető módon. A lét fel-oldódik, nem tudni, hol járunk, melyik században, melyik kontinensen, mit jelentenek a gesztusok, mit az álarcok. Jelenetekre vélünk ráismerni, melyeket értel-mezni nem tudunk, talán azért sem, mert ködben, párában lebegnek – vagy talán magzatvízben úsznak?”⁷⁶ Ez a leírás lényegében megfelel Kállai Ernő bioromantika-elméletének,⁷⁷ amely nézetem szerint teljes mértékben ráillik Szittyá festészetére. Hogy vajon ismerte-e a berlini évekből Kállait, aki rendszeresen publikált a *Das Kunstblatt*ba, akárcsak ő, még további kutatást igényel.

⁷⁴ Vadas József: Egy kis szittyológia. *Élet és Irodalom*, 1989. szeptember 1. 13.

⁷⁵ Bodri 1989. i. m. 227-231.

⁷⁶ Ember Mária: Egy csavargó hazatalál? Szittyá Emil kiállítása a Kassák Emlékmúzeumban. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 14. 8.

⁷⁷ Ernst Kállai: Bioromantik. *Forum*, 2, 1932, 10. 271-274. – magyarul, Kerégyártó Béla fordításában közölve: Kállai Ernő: *Művészet veszélyes csillagzat alatt. Válogatott cikkek, tanulmányok*. Szerk. Forgács Éva. Budapest, 1981. 147-152.